

Dr. ĐURO BENIĆ

Izvanredni profesor na Fakultetu za turizam i vanjsku trgovinu Dubrovnik

TRŽIŠNE SLABOSTI I DODATNA REGULACIJA

UDK 338.244

Pregledni rad

Primljeno: 6. veljače 1995.

Sažetak

Tržište postiže optimalna rješenja i daje odgovore na temeljna ekonomska pitanja što, kako i za koga proizvoditi samo ako su ispunjene izvjesne vrlo restriktivne pretpostavke. Osim toga postoje i takve situacije u kojima tržište i u savršenim uvjetima zakazuje kao alokator resursa, odnosno postoje slučajevi koje tržišni mehanizam ne može po definiciji riješiti. Shodno tome, uz tržište je potrebna dodatna regulacija, pa je od posebne važnosti angažiranost države u suvremenim tržišno organiziranim gospodarstvima.

Ključne riječi: tržište, država, "tržišni neuspjesi", državna regulacija.

UVOD

Tržište nije jedini a ni svemogućí regulirajućí mehanizam, koji bi bio sam u stanju uvijek i pod svim okolnostima osigurati optimalna rješenja u davanju odgovora na temeljna ekonomska pitanja što, kako i za koga proizvoditi. U stvarnosti i tržište obavlja svoje funkcije nesavršeno uz dosta propusta tako da maksimiziranje vlastitih probitaka privrednih subjekata uvijek ne rezultira maksimizacijom društvenog blagostanja u smislu laissez faire vizije tržišta i "nevidljive ruke".¹

Naime, tržište postiže optimalna rješenja samo ako su ispunjene izvjesne vrlo restriktivne pretpostavke. Osim toga postoje i takve situacije u

1 Adam Smith, začetnik suvremene ekonomije u djelu *The Wealth of Nations* (1776.) promovirao je princip "nevidljive ruke", prema kojem pojedince u ostvarivanju svojih pojedinačnih interesa kao da vodi nevidljiva ruka kako bi ostvarili i maksimum društvenog blagostanja, pa je gotovo svako uplitanje države u slobodnu konkurenciju štetno.

kojima tržište i u savršenim uvjetima zakazuje kao alokator resursa, odnosno postoje slučajevi koje tržišni mehanizam ne može po definiciji riješiti, a u literaturi su poznati kao "tržišni neuspjesi".

Slijedi, da bi bili uspješni, svi se suvremeni privredni sustavi moraju temeljiti na simultanom djelovanju tržišnog mehanizma i izvjesnog oblika i /ili područja državne intervencije. To znači da je uz tržište potrebna dodatna regulacija, te da je od posebne važnosti angažiranost države u suvremenim tržišno organiziranim gospodarstvima.

1. NEDOSTACI TRŽIŠTA U ALOKACIJI RESURSA

1.1. Nesavršenost tržišta kao rezultat nepostojanja pretpostavki njegovog efikasnog djelovanja

Tržište daje optimalna rješenja velikog alokacijskog problema i dovodi do najracionalnijeg korištenja raspoloživih resursa samo ako su ispunjene određene pretpostavke. Te pretpostavke su nužan uvjet za jedinstvo interesa na raznim razinama i podudarnosti između pojedinačnog i općedruštvenog optimuma, a odnose se na ukuse, resurse, tehnologiju i konkurenciju. One određuju obilježja okruženja u kojem izbori pojedinaca vođenih osobnim interesom rezultiraju općedruštvenim interesom tj. poželjnim općim privrednim kretanjem koje maksimizira društveno blagostanje. Ukoliko te pretpostavke nisu ispunjene dolazi do jaza između pojedinačnog i općeg interesa i shodno tome do odstupanja od optimalnog rješenja sa stajališta sustava kao cjeline.

Za efikasno djelovanje tržišta kao automatskog regulatora gospodarskog sustava **nužno je ispunjenje slijedećih pretpostavki:**²

- (1) količina raspoloživih resursa, tehnologija i ukusi su dani i **konstantni**;
- (2) potražnja je odraz stvarnih društvenih potreba, a svaka kupovina izraz je subjektivne skale potrošačeve preferencije koje su dane **neovisno** o privrednim tijekovima i alternativnim načinima uporabe raspoloživih resursa;
- (3) dobra i usluge mogu se proizvoditi različitim kombinacijama činitelja proizvodnje koji se mogu supstituirati s tim da njihovi pojedinačni sukcesivni priraštaji uz fiksne količine drugih činitelja rezultiraju **opadajućim priraštajima proizvodnje**;
- (4) kriterij ponašanja svih privrednih subjekata je **maksimizacija ekonomskih efekata** primjenom raspoloživih resursa (profita u

2 Usp. Jurin, S., Šohinger, J., Teorija tržišta i cijena, Globus, Zagreb, 1990. str. 402 - 403.

slučaju proizvođača, korisnosti u granicama raspoloživog dohotka u slučaju potrošača);

(5) na tržištu vladaju **uvjeti potpune konkurencije**.

U **zbilji** navedene **pretpostavke uobičajeno nisu ispunjene**. Tako se npr. mijenjaju ukusi pojedinaca zbog utjecaja okruženja u kojem žive, kulturnog naslijeđa, marketinškog djelovanja proizvođača i dr. Isto tako, tržišna stanja u zbilji obilježava odstupanje od potpune konkurencije, odnosno nesavršena konkurencija u kojoj nemaju isključivo cijene parametarsku funkciju, tako da nisu isključivi pokazatelji za donošenje odluka ni jedini orijentir racionalnog ponašanja. *Čim proizvođači mogu utjecati na cijene dolazi do razdvajanja pojedinačnog i općeg interesa i shodno tome do nepodudarnosti između pojedinačnog i općeg optimuma.*

U okviru ovog važno je istaći tzv. **dinamičku neefikasnost tržišta** koja je rezultat nepostojanja vremenske usklađenosti između vremena donošenja odluka i vremena postizanja njihovih efekata. Posljedica toga je nedostatak informacija nužnih za optimiziranje privrednih procesa. Razvoj implicira promjenu svih parametara (ukusi, resursi, tehnologija, relativne cijene) na osnovu kojih privredni subjekti donose odluke, što smanjuje mogućnost da će donesene odluke u sadašnjosti biti racionalne i u budućnosti. Tržišne informacije su pouzdane samo za odluke na kratki rok, pa tako dinamička neefikasnost tržišta dolazi osobito do izražaja kod investicijskih odluka gdje se postavlja pitanje racionalnosti odluka donesenih na bazi sadašnjih parametara i njihove racionalnosti u budućnosti.

Dinamička neefikasnost tržišta ozbiljan je nedostatak tržišta kao informacijskog sustava i automatskog regulatora. Međutim, usprkos tome tržište ostaje najefikasnija metoda donošenja ekonomskih odluka u svezi s temeljnim ekonomskim pitanjima posebice kad se ima u vidu simultano djelovanje tržišnog mehanizma i državne intervencije.

1.2. Tržišni neuspjesi

Postoje četiri najpoznatija slučaja koje tržišni mehanizam ne može po definiciji riješiti, a koja su u literaturi poznati kao "**tržišni neuspjesi**". Dva slučaja su pojave koje sprječavaju uspostavljanje ravnoteže (nedjeljivost činitelja i proizvoda, te ekonomija obujma), a dva su pojave koje dovode do neoptimalne ravnoteže (eksternalije i javna dobra).

1.2.1. Nedjeljivost činitelja i proizvoda

Nedjeljivost činitelja proizvodnje podrazumijeva tehničku ili fizičku nesposobnost učešća u proizvodnji određenih činitelja u količinama manjim od njihove prirodne jedinice mjere.

Rad, sirovine, trošci energije i sl. lako se prilagođavaju potrebama proizvodnje, dok su zgrade i proizvodna oprema npr. izrazito nedjeljivi

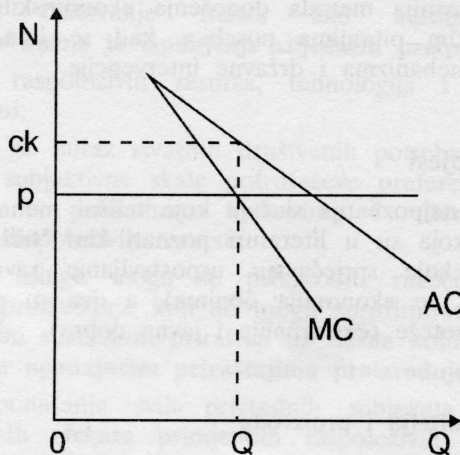
činitelji proizvodnje. Tako postrojenje s određenim tehničkim obilježjima sudjeluje u proizvodnji u cjelini bez obzira kolika se količina outputa njime proizvodi, pa smanjenje outputa, izazvano padom cijene odnosno dobra npr., ne može imati za posljedicu smanjenje postrojenja. Visoka peć npr. jednom se pali na godinu ili dulje bez obzira na opseg proizvodnje željeza.

Uvjet ravnoteže je jednakost graničnog troška i cijene, odnosno graničnog prihoda. To podrazumijeva mogućnost infinitezimalnog prilagođavanja činitelja proizvodnje i proizvoda, a *nedjeljivost činitelja otežava to prilagođavanje i sprječava uspostavljanje ravnoteže, odnosno dovodi do toga da točka ravnoteže ostaje nepoznata.*

Jednaki problem je sa nedjeljivošću proizvoda. Tako je proizvodnja velikih serija relativno lako prilagodljiva promjenama tržišnih uvjeta (proizvodnja vina ili cigle npr.), dok je proizvodnja malih serija (npr. izgradnja trgovačkog broda) neelastična na promjene uvjeta pa se jednom ugovorena proizvodnja ne može mijenjati (ugovorena nosivost broda od 100.000 BRT zbog izmijenjenih tržišnih uvjeta ne može se smanjiti na 50.000 BRT jer "pola broda ne može ploviti"). *Nedjeljivost proizvoda dovodi do prekida, "petlji" i "čvorova" u funkcijama ponude i potražnje, te se često ne može odrediti njihovo sjecište, pa točka ravnoteže ostaje stoga nepoznata.*³

1.2.2. Ekonomija obujma

Ekonomija obujma javlja se u slučaju rastućeg prinosa samo zbog porasta količine upotrijebljenih činitelja bez ikakvih promjena u njihovim razmjerima. U tom slučaju troškovi proizvodnje opadaju, pa su granični



Slika 1

3 Isto djelo, str. 404.

troškovi manji od prosječnih za sve razine outputa i tržište ne može dovesti do ravnoteže.

Naime, u tom slučaju proizvođači mogu postići ravnotežu samo u uvjetima monopola gdje cijenu određuje proizvođač, a ona nije ovisna o troškovima i veća je od graničnog troška. U slučaju potpune konkurencije uvjet ravnoteže jest $p=MC$ i $p \geq AC$. Kako u slučaju rastućih prinosa s obzirom na obujam (ekonomija obujma) prosječni troškovi u cijelom intervalu padaju, to su granični troškovi manji od prosječnih troškova *pa zadovoljavanje prvog uvjeta $p=MC$ isključuje zadovoljenje drugog uvjeta $p \geq AC$* (slika 1). Proizvođači tada ostvaruju gubitak.

Znači, kao rezultat ekonomije obujma javlja se gubitak u proizvodnji koji odvraća proizvođače iz grana gdje se javlja ekonomija obujma. To vodi ograničavanju ili čak izostavljanju cjelokupne proizvodnje određenih dobara ili usluga što je nepovoljno tržišno rješenje. Istina, proizvođači se mogu zadržati u toj proizvodnji ako formiraju cijenu koja je viša od graničnog troška i tako osiguraju profit. Međutim, takva je cijena po definiciji ekonomski neracionalna jer ne osigurava optimalno korištenje resursa što je također nepovoljan tržišni rezultat. Očito je da je u slučaju ekonomije obujma potrebna svjesna, odnosno državna intervencija i traženje izlaza u izvantržišnim rješenjima (čest slučaj u pojedinim područjima prometne djelatnosti npr.).

1.2.3. Eksternalije

Eksternalije ili eksterni efekti pojave su nepredviđenih posljedica aktivnosti jednog subjekta za druge aktivnosti, odnosno za druge subjekte. One mogu biti **pozitivne** (*eksterne koristi*) i nazivaju se eksterne ekonomije ili **negativne** (*eksterni troškovi*) i nazivaju se eksterne disekonomije. *Mogu se pojaviti i u proizvodnim i u potrošnim aktivnostima kada te aktivnosti na tržištu pojedinih dobara uzrokuju korist ili trošak trećim subjektima koji nisu ni prodavači ni kupci na tom tržištu.*

Klasičan primjer negativnih proizvodnih eksternalija jest kad proizvođač koristi vodu iz rijeke u gornjem dijelu toka i ispuštanjem otpadnih voda u rijeku nanosi štetu, odnosno trošak onima koji koriste rijeku u donjem dijelu toka. Općenito, zagađenje okoline od strane proizvođača je primjer negativnih eksternalija. S druge strane, primjer izgradnje jezera za elektranu koje donosi korist ribarima, rekreativcima, vlasnicima objekata uz jezero (bez obzira kupuju li električnu energiju od te elektrane), ili primjer proizvođača jabuka koji donosi korist proizvođaču meda čije pčele uzimaju nektar sa cvijeta jabuka, primjeri su pozitivnih proizvodnih eksternalija.

Potrošne eksternalije također mogu biti pozitivne ili negativne. Primjer negativnih potrošnih eksternalija jest slušanje glazbe preko jakog razglasa uz otvorene prozore duboko u noć, a primjer pozitivnih potrošnih

eksternalija jest kad netko uredi dvorište, oboji ogradu i sl., te tako omogućiti susjedima uživanje u lijepom pogledu.⁴

Iako se tržišna situacija nije promijenila eksternalije mijenjaju ponašanje proizvođača ili potrošača zbog aktivnosti drugih i time uzrokuju manju efikasnost tržišta kao alokacijskog mehanizma, odnosno vode neoptimalnoj ravnoteži. Eksternalije ne oduzimaju cijenama ulogu parametra za odlučivanje i ne stvaraju situacije koje se po definiciji ne bi mogle održati djelovanjem tržišnog mehanizma već je u pitanju **nemoć tržišnog mehanizma da na odgovarajući način valorizira sve efekte datih aktivnosti koji su bitni za postizanje općeprivrednog optimuma**. Upravo zato uspostavljeni individualni optimumi su manji ili veći od općeprivrednog optimuma a količine proizvodnje datih dobara ne odgovaraju društvenim potrebama. U slučaju **pozitivnih eksternalija proizvodnja će biti manja nego što zahtijeva općeprivredni optimum, a u slučaju negativnih eksternalija proizvodnja će biti veća**.

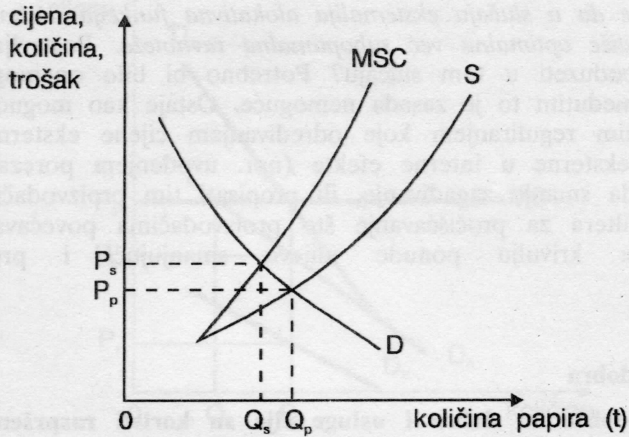
Da bismo ilustrirali nemoć tržišnog mehanizma razmotrimo slijedeće primjere:⁵

Na gornjem toku rijeke locirana je tvornica koja pušta otpadne vode u rijeku i uzrokuje troškove subjektima lociranim niže niz rijeku - proizvođačima pitke vode, ribarima, plivačima i dr. Otud je ukupni ili društveni trošak proizvodnje papira zbroj troškova proizvođača papira i eksternih troškova prouzrokovanih subjektima lociranim nizvodno (troškovi instaliranja posebnih filtera za vodu, uginule ribe ili odlaska na plivanje negdje drugo). Kada se ovi eksterni troškovi dodaju krivulji ponude proizvođača papira krivulja stvarnih graničnih društvenih troškova (MSC) za proizvodnju papira je viša od krivulje ponude (S) proizvođača papira (MSC = ponuda + granični eksterni troškovi). Ukoliko nema eksternih koristi, krivulja potražnje (D) odražava uobičajene osobne koristi (MU) potrošača papira (tržišna potražnja i granične osobne korisnosti su identične - $D=MU$). Otud je za proizvođača papira ravnotežna količina Q_p , uz ravnotežnu cijenu P_p što određuje sjecište ponude i potražnje (slika 2). Međutim, sa stajališta društva, odnosno privrede kao cjeline moraju se razmotriti svi troškovi i onda donijeti odluku o proizvodnji. Presjecište krivulja MSC i D određuje društveno poželjnu razinu proizvodnje koja odražava sve troškove i koristi. Društveni ili općeprivredni optimum postigao bi se pri manjoj proizvodnji Q_s i višoj cijeni P_s . Prema tome, previše se resursa upotrebljava u proizvodnji papira.

4 Eksternalije se mogu klasificirati i na proizvodne, potrošne i proizvodno - potrošne, ovisno o tome koja ih aktivnost uzrokuje i gdje se javljaju - vidi isto djelo, str. 406.

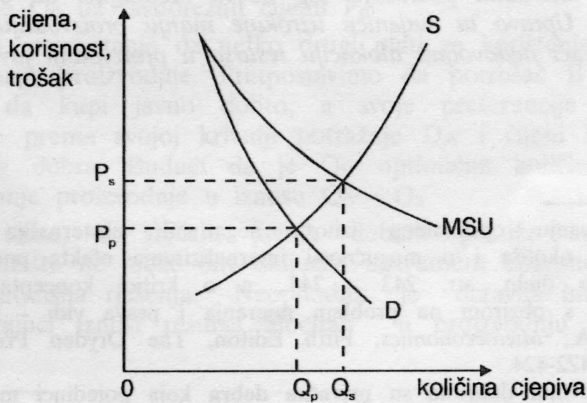
5 Usp. Mabry, R.H., Ulbrich, H.H., *Introduction to Economic Principles*, McGraw-Hill Book Company, New York, 1989., str. 224-225.

Numerički primjer proizvodnih eksternalija vidi u - Varian, H.R., *Intermediate Microeconomics - A Modern Approach*, Second Edition, W.W. Norton & Company, New York, 1990., str. 546-548.



Slika 2

S druge strane, u slučaju pozitivnih eksternalija poduzeća proizvode manje nego što zahtijeva općeprivredni optimum. Npr. netko se cijepi protiv kozica i plaća cjevivo za svoju osobnu korist. Međutim i drugi ljudi imaju korist od tog cijepljenja jer se smanjuje opasnost da obole iako se ne cijepe. Slika 3 pokazuje uobičajenu krivulju ponude (S) koja odražava sve troškove proizvodnje cjeviva i krivulju potražnje (D) koja odražava granične osobne korisnosti kupca. Međutim, krivulji potražnje treba dodati eksterne koristi od potrošnje. Otud krivulja granične društvene koristi (MSU) uključuje osobne granične korisnosti i granične eksterne korisnosti ($MSU = D +$ granične eksterne korisnosti). Sa stajališta osobnih korisnosti ravnotežna količina je Q_p , dok bi se društveni ili općeprivredni optimum postigao uz količinu Q_s . Prema tome, premalo se resursa upotrebljava u proizvodnji cjeviva.



Slika 3.

Očito je da u slučaju eksternalija alokativna funkcija tržišta zakazuje, te da se ne postiže optimalna već suboptimalna ravnoteža. Postavlja se pitanje: koje akcije poduzeti u tom slučaju? Potrebno bi bilo onemogućiti pojavu eksternalija, međutim to je zasada nemoguće. Ostaje kao mogućnost dopuna tržišta državnim reguliranjem koje određivanjem cijene eksternim efektima transformira eksterne u interne efekte (npr. uvođenjem poreza utjecati na proizvođače da smanje zagađivanje, ili propisati tim proizvođačima obvezno ugrađivanje filtera za pročišćavanje što proizvođačima povećava troškove i otud pomiče krivulju ponude ulijevo smanjujući i proizvodnju i zagađivanje).⁶

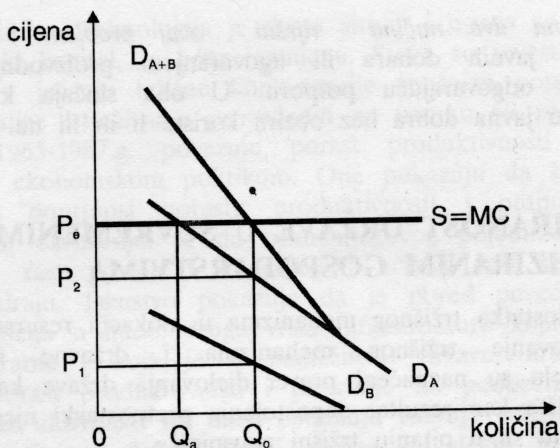
1.2.4. Javna dobra

Javna dobra su dobra i usluge čije su koristi raspršene po cijeloj zajednici bez obzira žele li neki pojedinci ta dobra i usluge koristiti ili ne. Shodno tome tri osnovna obilježja javnih dobara su: (1) istovremena raspoloživost za više korisnika, (2) nemogućnost isključenja pojedinca iz potrošnje i (3) jednakost potrošnje za sve korisnike. Javna dobra moraju imati sva tri navedena obilježja. Kino je primjer dobra koje je istovremeno raspoloživo za više korisnika. Međutim, kako postoji mogućnost isključenja pojedinca iz potrošnje (mora platiti ulaznicu) nije javno dobro. Primjeri javnih dobara su park, svjetionik, javna škola, javna bolnica a tu pripadaju i izdvajanja za nacionalnu obranu, unutrašnji red i mir, izgradnju prometnica i dr.⁷

Kako su koristi od javnih dobara široko raspršene među stanovništvom nije moguća odgovarajuća privatna proizvodnja javnih dobara jer pojedina poduzeća za to nemaju ekonomski interes. Naime, zbog istovremene raspoloživosti za više korisnika i nemogućnosti isključenja pojedinca iz potrošnje teško je natjerati ljude da plaćaju za njihovu potrošnju. Iako bi netko platio cijenu za potrošnju javnog dobra većina bi radije izabrala slobodnu potrošnju tog dobra računajući da će netko drugi platiti za njih. *Upravo ta činjenica uzrokuje manju proizvodnju od društveno potrebne, što znači nedovoljnu alokaciju resursa u proizvodnji javnih dobara.*

6 O određivanju optimalnog iznosa negativnih eksternalija u slučaju zagađivanja okoliša i o mogućnosti internaliziranja efekta pomoću poreza vidi - isto djelo, str. 243 - 244., a o kritici koncepta optimalnog zagađivanja s obzirom na problem mjerenja i prava vidi - Dolan, E.G., Lidsey, D.A., *Microeconomics*, Fifth Edition, The Dryden Press, Chicago, 1988., str. 422-424.

7 Nasuprot javnim dobrima su **privatna dobra** koja pojedinci mogu pribaviti za sebe bez ikakvih eksternih koristi ili troškova za druge.



Slika 4.

Slika 4. pokazuje kako odrediti optimalnu proizvodnju javnih dobara, te kolika će biti vjerojatna manja proizvodnja zbog potrošača koji očekuju da za potrošnju javnog dobra netko drugi plati a ne oni.⁸ Krivulja ponude je zbog jednostavnosti prikazana horizontalno i odražava konstantne graniczne troškove. Krivulja D_{A+B} je krivulja ukupne potražnje za javnim dobrom i ona je zbroj krivulja potražnje (D_A i D_B) pojedinaca A i B (dobivena je vertikalnim zbrajanjem, a ne horizontalnim kao što se čini kod privatnih dobara, upravo zato da odrazi ukupnu korist po jedinici jer oba potrošača u isto vrijeme imaju koristi od svake jedinice). Za količinu Q_0 potrošač B je spreman platiti P_1 , a potrošač A P_2 pa je ukupna vrijednost, odnosno cijena koju bi potrošači platili za tu količinu $P_1 + P_2 = P_e$. Budući da istu količinu odjednom troše oba potrošača, optimalna količina javnog dobra je Q_0 uz ravnotežnu cijenu P_e .

Međutim, prepuštanje da netko drugi plati za korištenje javnog dobra dovodi do manje proizvodnje. Pretpostavimo da potrošač B odluči pustiti potrošača A da kupi javno dobro, a svoje preferencije ne pokazuje. Potrošač A će prema svojoj krivulji potražnje D_A i cijeni P_e izabrati Q_a količinu javnog dobra. Budući da je Q_0 optimalna količina proizvodnje, doći će do manje proizvodnje u iznosu $Q_0 - Q_a$.

Prema tome, u slučaju javnih dobara postiže se neoptimalna ravnoteža pa tržište ne može biti isključivi instrument efikasne alokacije već su potrebna netržišna rješenja. Neophodna je državna intervencija kako bi se odgovarajući iznosi resursa alocirali u proizvodnju javnih dobara.

⁸ Usp. Mabry, R.H., Ulbrich, H.H., isto djelo, str. 237 - 238.

Država može na dva načina riješiti ovaj problem i to izravnom proizvodnjom javnih dobara ili ugovaranjem proizvodnje s privatnim poduzećima uz odgovarajuću potporu. U oba slučaja kroz poreze svi potrošači plaćaju javna dobra bez obzira koriste li ih ili ne.

2. ANGAŽIRANOST DRŽAVE U SUVREMENIM TRŽIŠNO ORGANIZIRANIM GOSPODARSTVIMA

Zbog nedostatka tržišnog mehanizma u alokaciji resursa neophodno je simultano djelovanje tržišnog mehanizma i državne intervencije. U prethodnom dijelu su naznačeni pravci djelovanja države kad je u pitanju nesavršenost tržišta kao rezultat nepostojanja pretpostavki njegovog efikasnog djelovanja, te kad su u pitanju tržišni neuspjesi.

Općenito se može govoriti o tri ekonomske funkcije države i to u poticanju efikasnosti, jednakosti i stabilnosti. Država provodi funkciju poticanja efikasnosti pokušavajući ispraviti tržišne nesavršenosti i neuspjehe u slučajevima nesavršene konkurencije, eksternalija i javnih dobara. Poticanje jednakosti javlja se zbog toga što i najdjelotvorniji tržišni sustavi mogu proizvoditi velike dohodne nejednakosti koje ni moralno ni politički ne mogu biti prihvatljive (npr. često su visoki dohoci posljedica određenih pogodnosti vezanih za tehnologiju, ili čak samo rođenje i time vlasništvo pojedinca). Tada država može upotrijebiti progresivno oporezivanje, propisujući veće porezne obveze onima s visokim dohotkom, a sustavom transfernih plaćanja (koja uključuju pomoć starijim osobama, bolesnim, nezaposlenim i sl.) i subvencioniranjem potrošnje osobama s niskim dohotkom može postići sigurnost za siromašno stanovništvo. Uporabom fiskalne i monetarne politike država provodi funkciju poticanja stabilnosti, odnosno nastoji obuzdati inflaciju i nezaposlenost i povećati ekonomski rast.⁹

Shodno tome, *angažiranost države je od posebnog značaja u odnosu na ljudski kapital, znanstvena istraživanja, unapređenje infrastrukture (fizičke i socijalne), kreiranja okruženja najboljeg za razmah poduzetništva, stabilnost privrednih kretanja, porast ukupne produktivnosti činitelja proizvodnje i unapređivanje globalne konkurencije.*

Naime, zemlje koje su zabilježile najveće stope rasta bile su zemlje s najvećim porastom produktivnosti, dok je gospodarski rast stagnirao u zemljama sa malim porastom produktivnosti. Postavlja se pitanje: što vodi porastu produktivnosti? To je zasigurno tehnološki progres. Međutim, na tehnološki progres utječu: povijest, kultura, sustav obrazovanja, institucije i

⁹ Opširnije o ove tri funkcije države vidi u - Benić, Đ., *Osnove ekonomije*, Školska knjiga, Zagreb, 1993., str. 36-37. i Samuelson, P.A., Nordhaus, W.D., *Ekonomija*, četrnaesto izdanje, MATE, Zagreb, 1992., str. 41-45.

primijenjene politike. Tehnologija je dosta široka i usvaja se kroz investicije u fizički i ljudski kapital, te kroz razmjenu. Stoga su investicije u ljudski i fizički kapital + jačanje tržišne konkurencije značajan potencijalni domaći izvor rasta. Analize istraživanja provedenih na uzorku 60 zemalja u razvoju za razdoblje 1965-1987.g. povezuju porast produktivnosti i outputa sa obrazovanjem i ekonomskom politikom. One pokazuju da školovanje radne snage značajno doprinosi porastu produktivnosti i outputa baš kao i uspješna politika okruženja, te da osim njegovog pojedinačnog učinka na produktivnost i rast postoji i interakcijski učinak kad se obrazovanje i politika kombiniraju. Iskustvo pokazuje da je pored povećanja kvalitete i kvantitete investicija u ljude, druga vrsta infrastrukture koja čini glavni dio razvojnog programa i koja je u nadležnosti države: kreiranje najboljeg okruženja za porast produktivnosti i poticanje na poduzetničko ponašanje. **To obuhvaća niz aktivnosti na liniji poticanja razvoja tržišta i konkurentne mikroekonomije; jasnog definiranja i zaštite vlasničkih prava; privlačenje kapitala; otvorenosti; stabilne makroekonomije, te unapređenja upravljanja.**¹⁰

Ostvarujući svoju ekonomsku ulogu država mora alocirati svoje prihode na različite konkurirajuće uporabe. Postavlja se pitanje: koje se trošenje vrši na saveznoj razini, a koje na lokalnoj razini? To ovisi o veličini i ustroju pojedine zemlje, a uobičajeno se na saveznoj odnosno republičkoj razini financira obrana, državna sigurnost i javni red, zdravstvo, obrazovanje, sudstvo, promet i veze, a dio trošenja pripada kamatama na javni odnosno državni dug. Na lokalnoj razini financira se dio obrazovanja, bolnice, stambeni prostor, putovi, vatrogasna društva, sanitarije i dr. Sada se postavlja pitanje: otkuda država formira fondove za ovo trošenje? U prvom redu iz *poreza* i to poglavito iz osobnih poreza, ali i iz poreza na osiguranje, dobit korporacija, poreza od prodaje, vlasništva i dr. Drugi značajan izvor prihoda je posuđivanje. *Javni ili državni dug* su ukupne državne obveze u obliku obveznica i kratkoročnih primljenih zajmova. To nije stvarni izvor prihoda jer se u budućnosti mora vratiti zajedno s kamatama iz prihoda od poreza.

Sada se postavljaju pitanja: kako država određuje koja javna dobra stanovništvo želi i koliko će ih proizvoditi, ili kako stanovništvo može reći državi koja transferna plaćanja želi? Država mora naći način kako otkriti javni interes, ili potražnju za javnim dobrima ili redistribucijom dohotka. Mehanizam koji država rabi je glasovanje kroz političke aktivnosti. Ako političke aktivnosti nisu uspješne, odnosno ukoliko ne usmjeravaju državu prema potrošačkim željama dolazi do nedostataka državnog sektora baš kao što postoje nedostaci u privatnom sektoru.

Teorija javnog izbora naglašava utjecaj maksimiziranja glasova koje dobijaju političari. Ističe se nekoliko načina kako može doći do nedostataka

¹⁰ Prema - Jurin, S., Strategija gospodarskog razvoja Republike Hrvatske, Ekonomska misao i praksa, Dubrovnik, 1/1992, str. 32-33.

u okviru državne intervencije. Prvo, većinsko glasovanje ne mora točno pokazivati stvarne preferencije potošača, odnosno stanovništva. Drugo, interesi posebnih interesnih grupa mogu biti iznad preferencija većine stanovništva. Treće, privatni utjecaj na zakonodavstvo može voditi ekspanziji nekih programa iza optimalne razine. I na kraju, birokracija može postupati suprotno od želja potrošača.¹¹

U suštini pobornici teorije javnog izbora tvrde da se akteri u javnoj politici ponašaju slično poduzetnicima u privatnom sektoru promičući u prvom redu svoje interese. Stoga ističu nesposobnost vlade u rješavanju ekonomskih problema, zagovaraju ograničenje državnog trošenja, slobodno tržište i prebacivanje programa na pravni sektor ili na lokalne uprave.

UMJESTO ZAKLJUČKA

1. Tržište daje optimalna rješenja alokacijskog problema i dovodi do najracionalnijeg korištenja raspoloživih resursa samo ako su ispunjene određene vrlo restriktivne pretpostavke koje u zbilji uglavnom nisu ispunjene. Tako proizvođači mogu utjecati na cijene što vodi razdvajanju pojedinačnog i općeg interesa a rezultat toga je nepodudarnost između pojedinačnog i općeg optimuma.

2. Dinamička neefikasnost tržišta rezultat je nepostojanja vremenske usklađenosti između vremena donošenja odluka i vremena postizanja njihovih efekata. To je ozbiljan nedostatak tržišta kao informacijskog sustava i automatskog regulatora.

3. Tržišni mehanizam ne može po definiciji riješiti četiri slučaja. Dva slučaja su pojave koje spriječavaju uspostavljanje ravnoteže (nedjeljivost činitelja i proizvoda, te ekonomija obujma), a dva su pojave koje dovode do neoptimalne ravnoteže (eksternalije i javna dobra).

4. Državnom intervencijom nastoje se ispraviti nepravilnosti koje dovode do neoptimalne ravnoteže. U slučaju eksternalija nastoji se internalizirati efekte, odnosno transformirati eksterne i interne efekte (npr. uvođenjem poreza smanjuje se zagađivanje okoline). S druge strane, u slučaju javnih dobara nedovoljna proizvodnja sa stajališta društva kao cjeline može se riješiti tako što država izravno proizvodi javna dobra ili ugovara proizvodnju s privatnim poduzećima uz odgovarajuću potporu.

5. Angažiranost države je od posebnog značaja u odnosu na ljudski kapital, znanstvena istraživanja, unapređenje infrastrukture (fizičke i socijalne), kreiranje okruženja najboljeg za razmah poduzetništva, stabilnost

¹¹ Primjenu teorije javnog izbora u primjeru određivanja cijene električne energije vidi u - Boyes W., Melvin M., *Microeconomics*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1991., str. 564-566.

privrednih kretanja, porast ukupne produktivnosti činitelja proizvodnje i unapređenje globalne konkurencije.

6. Država ostvaruje prihode koji joj omogućuju ostvarenje ekonomske uloge i to iz poreza i iz javnog duga. Država otkriva javni interes i usmjeruje akcije shodno političkim aktivnostima i glasovanju. Teorija javnog izbora ističe da se političari ponašaju tako da promiču svoje interese što vodi nesposobnosti vlade u rješavanju ekonomskih problema, pa pobornici ove teorije zagovaraju slobodno tržište i prebacivanje programa iz državnog u privatni sektor.

LITERATURA:

- Benić, Đ., *Osnove ekonomije*, Školska knjiga, Zagreb, 1993.
- Boyes, W., Melvin M., *Microeconomics*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1991.
- Dolan, E.G., Lindsey, D.A., *Microeconomics*, Fifth Edition, The Dryden Press, Chicago, 1988.
- Jurin, S., *Strategija gospodarskog razvoja Republike Hrvatske*, Ekonomska misao i praksa, Dubrovnik, 1/1992
- Jurin, S., Šohinger J., *Teorija tržišta i cijena*, Globus, Zagreb, 1990.
- Mabry, R.H., Ulbrich H.H., *Introduction to Economics Principles*, McGraw - Hill Book Company, New York, 1989.
- Varian, H.R., *Intermediate Microeconomics - A Modern Approach*, Second Edition, W.W. Norton & Company, New York, 1990.

Dr. Đuro Benić

Faculty of Tourism and Foreign Trade Dubrovnik

MARKET WEAKNESSES AND ADDITIONAL REGULATIONS

Summary

The market achieves optimal solutions and answers fundamental economic questions such as what, how and for whom to produce only if certain very restrictive prepositions are fulfilled. Besides, such situations exist in which the market even under perfect conditions fails as an allocator of resources, and cases exist which the market mechanism cannot solve by definition. Accordingly, an additional regulation is necessary alongside the market and especially significant is the involvement of the state in modern, organized market economics.

Key words: *market, state, "market failures", state regulations.*